

Araştırma Makalesi

Research Article

DOI: 10.20981/kuufefd.44811

Fırat İLİM

Arş. Gör. Dr. | Res. Assist. Dr.

Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Mardin-Türkiye
Mardin Artuklu University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, Mardin-Turkey
firatilim@gmail.com

1930 Öncesi Bakhtin Çevresi Estetiğinde Form ve İçerik

Öz

Bu çalışmanın amacı, Bakhtin Çevresi düşünürlerinin Rus Formalistleri sonrası form ve içerik unsurlarını tekrar ele alış biçiminin ana hatlarını serimlemektir. Formalistler herhangi bir estetik kuram ortaya koymamış ve özel bir metodoloji geliştirmek için çabalamamışlardır. Onlar edebiyat alanını genel estetikten soyutlayarak başlı başına “edebilik” konusu ile ilgilenmişlerdir. Bakhtin, Voloşinov ve Medvedev’in özel olarak ilgilendiği form sorunsalı ise, Formalistlerin aksine, felsefi estetikle ilişkilendirilen bir içerik estetiği üzerinden yeniden ele alınır. Bakhtin Çevresi’ne göre form, bireysel bir girişimin ürünü olmaktan büsbütün uzak bir biçimde, belirli sosyolojik amaç ve yönelimler ışığında belirlenen toplumsal-tarihsel bir üründür. Bu yaklaşım, estetik form sorunsalını bilgi sosyolojisinin bir konusu haline getirirken, aynı zamanda edebiyat, estetik ve kültür alanlarını tarihsel ve toplumsal pratikle yeniden ilişkilendirecek bütünlüklü bir estetik kuram fikrinin çekirdeğini oluşturur. Biz bu çalışmada Bakhtin tarafından 1930 sonrasında geliştirilecek olan bu kuramın erken uğraklarını ve bu uğraklar içerisinde form ve içerik unsurlarının ilişkisini ele alacağız.

Anahtar Sözcükler

Kültür, Estetik Nesne, Estetik Etkinlik, Gösterge, Tür, Söylem, Psikanaliz.

Giriş

Günümüzde Bakhtin Çevresi olarak adlandırılan çevre, M.V. Iudina, M.I. Kagan, I.I. Kanaev, P.N. Medvedev, L.V. Pumpianskii, I.I. Sollertinski, K.K. Vaginov ve V.N. Voloşinov'dan oluşan bir çalışma grubunu imler. Grup 1918-1929 yılları arasında dönemin SSCB sınırları içerisinde bulunan Nevel, Vitebsk ve Leningrad kentlerinde çalışmalar yürütmüş ve *lebensphilosophie*, fenomenoloji, yeni-Kantçılık, psikoloji, estetik ve dil felsefesi alanlarında eserler vermiştir. Bakhtin Çevresi'nin kimi üyelerinin tutuklanmasıyla grup 1929 yılında dağılmış ve sonraki yıllarda gruba ismini veren M. Bakhtin çalışmalarını bireysel olarak sürdürmüştür. (Hirschkop, 2002)

Bakhtin Çevresi ağırlıklı olarak Voloşinov, Medvedev ve Bakhtin'in çalışmaları ile tanınır. Bu çalışmalar grubun faaliyetinin sonlandığı 1929 yılı esas alınarak iki döneme ayrılabilir: Medvedev, Voloşinov ve Bakhtin'in 1929 yılı ve öncesine ait olan *Formel Yöntem, Freudculuk, Marksizm ve Dil Felsefesi, Sanat ve Sorumluluk, Estetik Etkinlikte Yazar ve Kahraman, Bir Eylem Felsefesine Doğru, Sözel Sanatta İçerik, Malzeme, Biçim Sorunu* gibi eserleri kapsayan ilk dönem ve Bakhtin'in 1929 sonrasına ait eserlerini kapsayan ikinci dönem. İlk dönem eserlerin içeriğini Bakhtin ve Medvedev'in doğrudan sözel estetik ile ilgili ve yine Bakhtin ve Voloşinov'un psikoloji, fenomenoloji ve dil felsefesi ile ilgili çalışmaları oluşturur. Bu çalışmalar sanatı hayat ile buluşturmanın yollarını araması açısından dönemin avangard hareketlerinin izlerini taşır ve estetik etkinliğin psiko-fenomenolojik analizini olanaklı kılacak dinamik bir ilişkisellik yapısı sunmayı amaçlar. Buna karşılık ikinci dönem eserler büyük bir çeşitlilik sergiler. Bakhtin çevrenin ilk dönem kuramsal ürünlerinden ikinci dönemde de büyük oranda faydalanarak dilbilim, tarihsel poetika ve popüler kültür alanları için kapsayıcı bir kuram oluşturmaya girişir. Bu makalenin kapsamı Bakhtin Çevresi'nin söz konusu birinci dönemi ile sınırlanmıştır.

Bakhtin Çevresi'nde *form* ve *içerik* kavramları estetik etkinliğin gerek edebiyat, gerekse dil, mitoloji ve bilgi gibi kültürün diğer pratik alanlarındaki görünümünü uygulanan şekilde çeşitli kullanımlara sahiptir. Bu kullanımlardaki öncelikli ortaklık, estetik etkinliğin kültürün sanat dışındaki alanlarında da kavramın/imgenin dışsallaşma sürecinin temel belirleyicilerinden biri olma işlevine sahip olmasıdır. Estetiğin bu sıra dışı kapsayıcılığı, bizi, temsil olgusunun ortaya çıktığı her alanda insanın form verme arzusunun izlerini görmeye sürükler:

İnsanın dünya ve insan hakkındaki nazik, kabul edici ve zenginleştirici iyimser düşünme kategorilerinin neredeyse hepsi (dinsel değil ama tamamen seküler kategoriler elbet) nitelik bakımından estetikdir. Bu tür bir düşünmenin, olması gereken şeyi ve bir görev olarak ortaya koyulan şeyi, zaten verilmiş ve mevcut bir yerde var olan bir şey olarak temsil etme eğilimi de estetikdir –mitolojinin düşüncesini ve önemli bir ölçüde de metafizik düşünceyi yaratmış olan eğilim. (Bakhtin 2005: 314)

Medvedev, Bakhtin ve Voloşinov ele aldığımız dönemde farklı alanlarda uzmanlaşmış ve eserler vermiştir. Ancak onların temel bir ortaklığı, ele aldıkları farklı olguları belirli bir estetik kavrayışa dayanan göstergesel düzlemle kısıtlamış olmaları ve göstergeyi form ve içeriğin karşılıklı ilişkisinde açıklamalarıdır. Bu çalışmanın üç bölümünde, söz konusu üç düşünürün uygulamalarını inceleyeceğiz.

Medvedev ve Formalizm Eleştirisi

Rus Formalizmi olarak bilinen akım, 1915-1930 yılları arasında Moskova Dilbilim Çevresi ve OPOYAZ (Şiir Dilini İnceleme Derneği) etrafında çalışmalarını sürdüren B. Eyhenbaum, V. Şklovski, R. Jakobson, V. Vinogradov, Y. Tinyanov, O. Brik, B. Tomaşevski ve V. Propp gibi dilbilimciler ve Hlebnikov, Mayakovski ve Kruçenih gibi fütürist şairlerden oluşmaktadır. (Todorov, 2010: 17) Oluşumun isminden de anlaşılacağı gibi, bu grup şiir dilini inceleme nesnesi yapmayı ve onun üzerinden dilin şiirsel işlevini incelemeyi planlamıştır. Zamanla genişleyen grup kendini bu konularla kısıtlamamış; Rus Formalistleri dilbilim ve anlatıbilime yönelik “otomatikleşme”, “yabancılaştırma”, “transrasyonel sözcük”, “işlevsel anlatı analizi” kavramlarını da düşünce dünyamıza kazandırmıştır. (Moran 2009: 191)

Rus Formalistlerine göre şiirsel yapıt bölünmez bir bütün olarak incelenmelidir. Bu bütün içerisindeki öğeler arasında şiirsel öğe egemen olduğu için onu şiirsel yapıt olarak adlandırmalı ve diğer öğeler ne denli çeşitliliğe sahip olursa olsun, egemen öğenin belirleyiciliği dikkate alınmalıdır. Yapıtın bölünmez bütünlüğü, onun diğer etmenlerden soyutlanıp varlık alanından çıkarılmasını mümkün kılar; eser böylece, tarihsel ve toplumsal çeşitlilikten ve ideolojik etkilenimden azade olabilir. Bu uygulamanın sonucu, Brandist’in tespit ettiği gibi, sanat yapıtının hayatla bağımlı yitirip ölü bir kültür nesnesine dönüşmesine varır. (Brandist 2011: 72)

Eyhenbaum’un deyiimiyle, Formalistler ne bir estetik kuramın takipçisi olmuş ne de özel bir metodoloji geliştirmek için çabalamışlardır. Edebiyat biliminin konusu, onlara göre, edebiyat eserleri değil, “edebilik” olmalıdır, bu nesne etrafında bir edebiyat bilimi kurulmalıdır. (Todorov, 2010: 32, 36-37) Eser bir tekil olarak değil, formu üzerinden, bir tikel olarak tanımlanıp, onu belirleyen nitelikleri bakımından incelenmelidir. Gerek bu sonuncu yolla içeriğin soyutlanması, gerekse Propp’un *Masalın Biçimbilimi*’nde (1987) olduğu gibi teknik formülasyonlara yönelim gösterilmesi bakımından, Formalistler kendilerine yakıştırılan ismin kavramsal karşılığını taşır.

Formalistlere göre bir eser içerisine dahil edilmiş dilsel bir araç olarak sözcük, esere dahil edildikten sonra yeni bir anlam ortamı içerisine girip artık genel dille ilişkisi üzerinden değil, şiir diliyle olan ilişkisi üzerinden işlev kazanır. Çevreden soyutlanıp çıkarılan eserin öğelerini belirlemek ve onlar içerisinden egemen olanı öne çıkarmak, sonrasında diğer öğelerin nasıl örgütlendiğinin gösterilmesi için gerekli olacaktır. Bu bakımdan Formalistlerin sundukları en önemli katkılardan biri, Propp’un masal analiz yöntemidir. Daha sonra Greimas tarafından geliştirilecek olan bu yöntem, eserin öğelerini işlevleri üzerinden tanımlayarak onları birer değişken olarak ele alacak ve herhangi bir metne uygulandığında eserin kuruluş biçimini ortaya çıkarmaya yarayacaktır. (Propp: 1987)

Brandist’in de belirttiği gibi, Medvedev, Bakhtin Çevresi’nin Formalistler üzerine rakipsiz uzmanıdır. (Brandist 2011: 109) Onun bu konudaki çalışması Formalizm üzerine yapılmış en iyi analizlerden birini içerir. O burada, Rus Formalizmi’nin yazınsal incelemede neden güdük kalacağını kısacası, (1) metni izole bir bütün olarak kabul eden (2) bir bütün olarak yapıdan hareket eden (3) bu yapının

öğelerini karşılıklı dışlayıcılık ilişkisi üzerinden tanımlayan (4) dışlayıcılığa ölçüt olarak da “işlev”i yerleştiren formalizm tanımından yola çıkarak yapmaktadır.

Medvedev’in eleştirisi açıkça Marksist bir perspektife sahiptir. Voloşinov ile benzer olarak o da yaratım sürecinin tarihsel-toplumsal pratikle ilişkisinde açıklanması gerektiğini savunur: “İdeolojik yaratım süreçleri bizim içimizde değil, fakat bizler arasında bir yerdedir.” (Bakhtin/Medvedev 1991: 8) Aksine Formalistler temel ilke olarak, yazınsal incelemeyi mutlaka eserin kapalı bütünlüğü içerisinde kalarak yapmayı kabul etmiş; inceleme nesnesini tarihsel, psikolojik ve felsefi gerekçelerden izole etmek istemişlerdir. (a.e., 48) Bu doğrultuda, şiirsel dilin analizinde “ses” kavramını dışsal bir konuma yerleştirmiş ve onu sadece “söz” olarak, somut ampirik bir fonetik malzeme olarak kabul edip basitleştirmişlerdir. (a.e.,50, 59)

Medvedev, Formalistlerin en önemli hatalarından biri olarak, esasen dile aşkın olan temanın, dilin bir ögesi sayılmasına işaret eder. (a.e., 132) Diğer bir deyişle, Formalistlerin temel hatası, içeriğin forma tabi kılınmak suretiyle malzemeye indirgenmesidir. Formel yöntemin kendi içinde tutarlığı için böyle bir uygulama gerekli olsa da, bu, edebi tür sorununa gerçekçi bir yaklaşım sergileyebilmenin önünde büyük bir engel teşkil eder. Zira bu yolla türün varlığı salt edebiyat-ıçî formel nedenlere bağlanır. Oysa Medvedev’in deyişiyle “Tür, temanın, onun ötesine uzanan ile birlikte, organik bütünlüğüdür.” (a.e., 133) Tür, Medvedev’e göre, gerçekliğin görülmesi ve kavramsallaştırılması sürecinde içerik ve formun diyalektik birlikteliğinde şekillenir: “Tür gerçekliği değerlendirir ve gerçeklik de türü açık kılar.” (a.e., 136) Dolayısıyla, Medvedev için tür, sanatsal bir olgu olarak incelemenin izole nesnesi değil, aksine gerçekliğe toplumsal ve tarihsel koşullar içerisinde empoze edilen olanaklı bir formdur: “Her tür, gerçekliği görüleme ve kavramsallaştırmayı sağlayan kendine ait metotlara sahiptir.” (a.e., 133)

Medvedev’in tür-gerçeklik ilişkisi üzerine tezleri, tür olgusunun bilgi sosyolojisi açısından incelenmesini talep etmesi yönünden modern Sanat kurumunun kısıtlı tarihsel perspektifinin ötesine uzanır. Ona göre Formalistler de bu kısıtlı perspektif içerisinde tür olgusunu çoktan tamamlanmış, tarih dışı bir unsur olarak ele alır. Onlar yaşamın sanatsal görülmesinin ve kavramsallaştırılmasının tüm basit ve temel yaratıcı çalışmasının çoktan yapılmış olduğunu varsayarlar. Bu varsayım onları şiirsel dilin görece sabit yapısını model almaya sürükler ve örneğin henüz biçimlenme sürecinde olan roman türüne dair tatmin edici bir çalışma sunmalarının önünde engel teşkil eder.¹ (a.e., 135-136, 141) Roman örneğinde görüleceği gibi, eserin ve onun öğelerinin yapısal anlamı, yalnızca türle ve türün gerçekliği kavramsallaştırma yollarıyla ilişkisinde anlaşılabilir. Bu da salt formel incelemeyle değil, form ve onun ortaya çıkışını hazırlamış olan içeriğin birlikte ele alınmasını gerekli kılar. Bu bağlamda roman, yeni dünyaya özgü bir vizyon ve kavramsallaştırma sunuyor olduğu içindir ki, yeni bir tür

¹ Medvedev buna örnek olarak, Şkolovski’nin *Donkişot* ve *Decameron* örnekleri üzerinden romanın gelişimine dair sunduğu dışsal açıklamayı gösterir: Buna göre, Şkolovski bugünkü romanın seleflerinin ‘novella’ koleksiyonu olduğunu savunur. Şkolovski’ye göre romanın ilk örnekleri, ‘Novella’ların bir birleşimi, ayrı parçaların yalnızca biçimsel olarak da olsa bağlanmasından ibarettir. (a.e., 135-137)

kavrayışı ve yazınbilim anlayışı gerektirmektedir. (a.e., 129) Bu ihtiyacı karşılması beklenen bir yazınbilim, Medvedev'e göre, yalnızca "tür sosyolojisi" olabilir. (a.e., 135)

Bakhtin ve Estetiğin Diyalojisi

Medvedev'in eleştirilerinin Voloşinov ile paylaştıkları Marksist perspektif dışında Bakhtin'le birçok noktada ortaklaştığı söylenebilir. Bakhtin'in Formalistlere yönelik eleştirisinin merkezinde de Medvedev'de olduğu gibi, genel estetiğin reddedilmesi sorunu vardır. Ona göre, estetik kavramı, bir sanat yapısından sezgisel veya ampirik bir şekilde türetilemez; öyle olsaydı öznel, naif ve değişken olurdu. (Bakhtin 2005: 290) Onun kültürün diğer alanlarından yalıtılarak alınması durumunda ise, içerisinde anlamlı olduğu yapının reddi söz konusu olur ki, Bakhtin'in deyimiyle "bütünlüğün yasasını kabul etmeden anlam haline gelebilmek mümkün değildir." (a.e., 291) Bu anlamda, Bakhtin'e göre sanat, estetiğin kültürel yaratıcılığın diğer alanlarındaki işleyiş biçimleri ile karşılıklı ilişkisinde kavranıp değerlendirilmelidir. (a.e., 306) Kültür dışı bir şekilde ele alınması durumunda, Formalizmin de dahil olduğu malzeme estetiğinin, tutarlılık adına, malzemeyi psiko-fiziksel organizmada haz verici duyumların ve hallerin uyararı olarak kabul etme sonucuna varmasından başka seçenek kalmaz. (a.e., 297)

Bakhtin estetik temaşayı, "bir kahramana yönelme eğilimi", "belirli kahramanı yalıtma ve öne çıkarma" eğilimi olarak, insana özgü bir form verme eğilimi (*form ilkesi*) olarak tanımlar. (a.e., 282) Ona göre, bizzat sanatsal etkinliğin kendisi dışında, mitolojide, dilde ve kimi yarı-felsefi, yarı-sanatsal dünya anlayışlarında estetizm belirleyici olmuştur. (a.e., 284, 314) Sıradan insan / sıradan bilinç, çevresine bir "form ilkesi" olarak yönelmekte ve oradan, form verici etkinliğini üzerinde gerçekleştireceği bir "öteki" yaratmaya çalışmaktadır:

...[E]stetik temaşa, kendi içinde, belirli kahramanı yalıtmaya veya öne çıkarmaya yönelir. Bu anlamda, her estetik görme edimi, kendi içinde, bir kahramana yönelme eğilimi barındırır, bir kahramanın potansiyelliğini barındırır. Her estetik algılamada, tıpkı heykeltıraş için bir mermer parçasında olduğu gibi, adeta belirli bir insan imgesi uykuya yatmıştır. Yalnızca etik-tarihsel öge değil, dünyaya mitolojik yaklaşımdaki estetik öge de, kişiyi ağaçların içindeki ağaç perilerini ve kayaların içindeki dağ perilerini görmeye iteklemiş, su perilerini sudan çıkmaya zorlamış, kişiyi doğa olaylarında belirli katılımcıların hayat olaylarını görmeye zorlamıştır. (a.e., 282)

Bakhtin kültürün sanat dışındaki alanlarında estetik formların varlığını tanır, ancak Nietzsche örneğinde olduğu gibi estetik formların diğer alanlara "gayrimesru" aktarımını "estetikleşmiş felsefe" olarak niteler ve eleştirir. Ona göre söz konusu alanlardaki estetik formların incelenmesi ve estetikleşmiş felsefelerin açıklanması için özgün bir metodolojiye ihtiyaç vardır. "Malzeme estetiği" kapsamında eleştirilen formalist yaklaşım bunu gerçekleştiremez, zira bu formlar kültürün diğer alanlarında sanat alanında olduğu gibi teknik yeterlilikle ortaya çıkmaz. Bu nedenle, estetiğin öncelikle sanata yönelmesi ve oradan yola çıkarak bu formları açıklamaya girişmesi gerekir. (a.e., 305-306)

Malzemenin formunu merkeze alan bir yaklaşıma göre, bir heykelin yapılış sürecinde mermer ve yontu aleti gibi araçlarının ve malzemesinin estetik etkinliğin merkezinde olduğu kabul edilmelidir. Bakhtin bunun aksine, mermerin yapılma sürecinde formun malzemeyle ikincil bir ilişkisi olduğunu, esasen, sanatçının malzemenin dışında bir şeye, içeriğe değer-kuramsal olarak yönelmiş olması gerektiğini savunur. (a.e., 298) Dolayısıyla, malzemeyi düzenleyen “teknğin formu” olarak *kompozisyon* ile, içeriği düzenleyen “içeriğin formu” olarak *arkitektoniği* ayırmak gerekir. Bakhtin’e göre Formalistler esasen, ikinciyi birincinin içerisinde eritmeye yönelmişlerdir. (a.e., 304) Bakhtin ise, onların aksine, *estetik nesneyi* yaşamsal pratik olarak içerik üzerinden tanımlar ve form unsurunu içerik ile ilgisinde temel inceleme konusu yapar. Bu anlamda Bakhtin’in bir içerik estetiği önerdiği söylenebilir.

Bakhtin, estetiğin etkinliğin merkezine etik ve bilişsel olanı “deneyim” olarak yerleştirir. Kahramanın yaşam olayının teması eserin estetik nesnesi olarak belirlenir ve böylece estetik etkinlik yaşam içerisinde çözümlenerek sanat-hayat karşıtlığı ortadan kaldırılır. Bakhtin bu sıçramayı yazar-kahraman ilişkisinin psiko-fenomenolojik analizini ben-öteki ilişkisine yansıtarak geliştirir. Buna göre, benlik bilincinin iki unsuru mevcuttur: a) İç-sezgisel olarak yalnızca bana verili olan kendime dair imgem olarak *iç-ben/iç-beden/kendim-için-ben* ve b) Benim erişimim dışında kalan ve yalnızca ötekilerden edinebildiğim imgem olarak *dış-ben/dış-beden/öteki-için-ben*. (a.e., 68-73, 134-135) Kişi, bu iki unsurdan yalnızca ikincisini ilişkisellik konusu yapabilir. O ötekiyle ilişkisinde iki yönlü bir eğilim sergiler: Potansiyel ötekiler aracılığıyla dış-benini edinmeyi arzular (*tamamlanma arzusu*) ve aynı zamanda kendisi hakkında son sözün söylenmesinden, son hükmün verilmesinden kaçınır. Bakhtin bu iki yönlü eğilimi estetik etkinliğin ikinci dinamiği olarak, *içerik ilkesi* olarak kavramsallaştırır. (a.e., 282)

Bakhtin’e göre bir estetik etkinliğin gerçekleşmesi için ortada en az iki örtüşmez değer bağlamının bulunması gerekir. Bunlardan biri tamamlanma arzusuyla kendi etik ve bilişsel içeriğini estetik temaya açan kahraman; diğeri ise form ilkesi olarak yazardır. Bu iki tarafın birbirine yönelmişliğini Bakhtin *estetik yönelmişlik* olarak niteler ve söz konusu iki rolün bu yönelmişlik sonucunda ayrışarak ortaya çıktığını savunur. Bu bakımdan *yazar* ve *kahraman* kavramları Bakhtin için yaygın anlamından ziyade psiko-fenomenolojik iki rolü niteler: Onlar anlama ve anlam yaratma sürecinin estetiğini açıklayan iki aktördür. (a.e., 284)

Yazar, kahramanın dışında bir konuma sahip olma ayrıcalığı ile onu tema eder ve onun kendi konumundan kendisine dair göremediğini (dış-ben) görür. Burada yazarın sahip olduğu ayrıcalık onun bir öteki olmasından kaynaklanır ve bu ayrıcalık fenomenolojik *görme fazlalığı* olarak tanımlanır. (a.e., 39) Yazarın etkinliğinin iki uğrağı vardır. Bakhtin’in sözcükleriyle söylersek:

“Ötekiyle empati kurmam veya kendimi ona yansıtmam, onun dünyasını, *onun* bu dünyayı *gördüğü* gibi, onun içinde değer-kuramsal olarak görmem, kendimi onun yerine koymam ve bundan sonra kendi yerime dönünce, onun dışındaki kendi yerimden kaynaklanan görme fazlalığı sayesinde, onun unukunu ‘doldurmam’ gerekir.” (a.e., 41)

Yazarın form verici etkinliğinin sonucu, kahramanın olanaklı bir dış-ben imgesini yaratmaktır. Ancak bu imge kahraman açısından tek ve nihai bir sonuç

vermez; zira kahraman kendi benlik bilincini ötekilerle ilişkisinde dinamik tutmayı arzular. Bakhtin Dostoyevski'nin çoksesli romanında yalnızca yazar ve kahraman ilişkisinde değil, aynı zamanda kahramanların da birbirleriyle ilişkisinde bu türlü bir ilişkiselliğin modellendiğini savunur ve insanın kendisine ve insan dünyasına dair hakikatini kurma sürecindeki bu ilişkisellik mantığını *diyaloji* olarak kavramsallaştırır. (Bakhtin 2004: 252-256)

Voloşinov ve Bakhtin: Nesnel Psikoloji

Bakhtin diyaloji anlayışını yukarıda özetlediğimiz estetik kavrayışın kültürün diğer alanlarına taşınmasıyla geliştirmiştir. Bu kavrayışta içsel olanın bilgi alanının dışında bırakılması esastır. Bu anlamda Bakhtin kültür dünyasını bir “ötekiler dünyası” olarak niteler (Bakhtin 2005: 147, 174) ve anlamın yalnızca ötekilerin uzlaşmaz değer-bağlamlarının karşılaştığı eşiklerde dışsal görünüm kazanmış olan göstergeleri ile ilgilenir:

Bir kişinin zaten hazırlanmış olan karakterinin açığa vurulmasını, yüzeye çıkarılmasını sağlayan bir araç değildir diyalog; hayır, diyalogda bir kişi kendisini dışarıya göstermekle kalmaz yalnızca; ayrıca ilk kez ne ise o olur –bir kez daha yineleyelim, yalnızca başkaları için değil kendisi için de. Olmak diyalojik olarak iletişimde bulunmak demektir. Diyalog son bulduğunda her şey sona erer.” (Bakhtin 2004: 337)

Bakhtin için bilincin tek başına varlığından söz etmek bir çelişki, *contradictio in adjecto*dur. Bilinç bir iç monologda bile form ilkesi olarak ötekinin sesinin ve değerlendirici pozisyonunun belirleniminde yapılır. (a.e., 376) Bu düşünce iç-ben kavramının yadsınmasını gerektirmez, fakat onun varlığını da göstergesel düzlemle görünüm kazanmakla kısıtlar.

Voloşinov ise Bakhtin'den farklı olarak kendini pozisyonunu açıkça Marksizm ile ilişkilendirir ve sosyolojik ilkelere yaslanan bir nesnel psikolojinin kurulması amacını üstlenir. (Voloşinov, 2001: 53, 69) Ona göre, psikolojinin nesnellik kazanması için öncelikle psişenin içeriğini değil, yalnızca bu içeriğin bireysel psişede sahip olduğu işlevleri bilgi nesnesi yapması gerekir. (a.e., 75) Bu bakımdan Voloşinov işlevsel psikolojinin temel ilkesini kabul eder ve psişenin etkinliğini göstergenin eylemliliği yoluyla açıklar: “Yaşantı, göstergenin eylemliliği aracılığıyla dışa doğru anlatılabilir olmakla kalmaz..., aynı zamanda (başkalarına yönelik) bu dışa doğru anlatımdan ayrı olarak, yaşantı, kendisine maruz kalmakta olan kişi için bile yalnızca göstergelerin sağladığı malzemede mevcuttur. (a.e., 73,76. Özgün vurgu.)

Voloşinov'a göre ideoloji ve psikoloji arasındaki geçişliliği sağlamak için her iki alanı da içeriklerinin formel görünümelerini esas alarak incelemek gerekir. Bunun için her iki alanı da onun deyişimiyle “gösterge felsefesi” bakımından ele almak ve göstergenin toplumsal ve bireysel bilinç arasındaki yapılandırıcı niteliğini açıklamak gerekir. Gösterge kavramına vurgunun nedeni, *gösterilenin* (içerik) *gösterenden* (form) bağımsız varlığının bilgi alanının dışında bırakılmak istenmesi ve gerek psişik yaşantının gerekse ideolojik yaratımın göstergeler dolayısıyla sürdüğünün gösterilmesidir. (a.e., 47-51, 80-81)

Voloşinov için birey dahil olduğu topluluğun bir numunesi, bireysel psişe ise “kişinin organizmasına sızan bir toplumsal kendiliktir”. (a.e., 88) Birey, ona göre ideolojik belirlenime tabidir; onun bilinci toplumsal bilincin bir örneği, tamamen sosyolojik etkenler tarafından koşullanan, ideolojik göstergelerin yerleşerek yapılandığı bir *pseudo bilinç*dir: “Bilinç, ancak ideolojik (göstergesel) içerikle dolduktan sonra, bunun doğurgusu olarak da ancak toplumsal etkileşim süreci içinde bilinç haline gelir.” (a.e., 51)

Voloşinov’a göre bireysel psişenin toplumsallığı önceleyen bir varlığından söz edilemez. Zira bireysel psişe ideolojik içeriği ve formel araçları toplumsal dolayım edindikten sonra bilinç içeriğini dışsallaştırarak etkinliğini kanıtlayabilir. Aksi varsayım bilincin içeriğinin form kazanmamış varlığının bilinebileceği sonucuna varır. Bu yaklaşım Bakhtin’in iç-ben – dış-ben kavramsallaştırmasıyla örtüşür. Zira Bakhtin’de de iç-ben dış-benden farklı bir koşulla, yalnızca iç-sezgisel olarak, herhangi bir form dolayımı gerektirmeden verilir.

Voloşinov *Freudculuk* isimli çalışmasında psikolojik içsellik-dışsallık gerilimini doktor-hasta ilişkisini irdeleyerek açıklar. Ona göre Freudculuk Psikoloji alanında yeni ve özgün bir trenddir. Freudculuğun özgünlüğü, psikanalizi doktor ve hasta arasındaki çatışma, bu iki kutup arasındaki dinamik bir ilişki olarak kurgulamasıdır. (Voloşinov, 2012: 120, 128) Freudculuk, Voloşinov’a göre, *gerçeklik ilkesi* ve *haz ilkesi* arasında bir psikolojik mekanizm öngörse de, bu kurama sosyolojik bir perspektif kazandırıldığına onun iktidar ilişkisinin doğasına dair verimli sonuçlar sunması mümkündür. Voloşinov bunu, öncelikle psikanalizi doktor ve hastanın söylem düzeyindeki ilişkileneşimine indirgeyerek gerçekleştirir. Voloşinov’a göre bu kabul Freud’un kuramında hâlihazırda içerilse de, Freud’un aksine, yalnızca bilincin değil bilinçdışının etkinliğinin de söylemsel düzlemdeki görünüşleriyle kısıtlanması gerekir. (a.e., 139)

Voloşinov’a göre bireysel bilincin söyleminde karşılaşılacak bir iç-dış çelişkisi psikolojik bir patoloji olarak değerlendirilmelidir. Bu patoloji sınıflı toplumun bir sonucudur. Burjuva toplumunda resmi ideolojinin baskısı içsel söylemin dışsal söyleme dönüşmesini zorlaştırır ve bu iki söylem arasında bir çelişki ortaya çıkar. Birey söz konusu çelişkiyi aşmaya yönelik olarak kendi iç söylemine sansür uygular ve söz konusu baskı esprilerin ve dil sürçmelerinin de dahil olduğu bir dizi söylemsel patolojik formülasyonların ortaya çıkması sonucunu doğurur. Voloşinov bu bağlamda esasen bilinçdışı olgusunun sınıflı toplumun bir sonucu olduğunu, onun ideolojinin sansürü altındaki resmi bilincin patolojik formülasyonları olarak kabul edilmesini gerektiğini savunur. (a.e., 144)

Voloşinov’un doktor-hasta modellemesi Bakhtin’in yazar-kahraman modellemesi ile yapısal olarak örtüşür. Bakhtin’in yazar-kahraman ilişkisinde olduğu gibi Voloşinov’da da hasta ve doktor arasındaki çatışma hastanın söylemi üzerindeki form verme etkinliğinde gerçekleşir. Doktor hastanın dışsal söylemindeki patolojik formülasyonları inceleyerek onun içsel söylemi ve dışsal söylemi arasındaki çelişkiyi gidermeye çalışırken, hasta içsel söylemini sansürün izin verdiği formda dışsallaştırmaya çalışır. Sonuç olarak hastanın dışsal söylemi, doktorun form verici etkinliğinin belirleniminde yeniden yapılandırılır. (a.e., 76-77)

Sonuç

Bakhtin Çevresi'nin burada ele aldığımız üç düşünürü, form ve içerik kavramlarını kültürünün farklı alanlarındaki toplumsal pratikle ilişkisinde açıklayacak bir kavrayışa sahiptir. Bu kavrayışın temeli, estetik etkinliğin yalnızca sanat alanında değil, anlam üretiminin gerçekleştiği diğer alanlarda da çeşitli derecelerde etkin olduğu ve içerik ve formun birbirinden ayrılmaz bir ilişkiyle dışsallaştığıdır. Buna göre form içeriğin dışsallaşması için bir köprü görevi görürken, içerik de ancak bir form kazanma koşuluyla öznelerarası alanda varlık kazanır. Dolayısıyla, formundan ayrı bir içerikten söz edilemeyeceği gibi, içerik de formla eklemlenmesinden itibaren salt bireysel bir olgu olarak görülemez. Bakhtin Çevresi'nde bu düşünce gerek psikolojide, gerekse edebi üretimde bireysel içselliliğin bilgi alanının dışında bırakılmasına, göstergenin öznelerarası ve toplumsal belirlenim koşullarının temel sorunsallar olarak görülmesine varır.

Form and Content in the pre-1930 Bakhtin Circle Aesthetic

Abstract

The aim of this paper is to expose the main lines of the Bakhtin Circle's understanding of form and content after Russian Formalists. Russian Formalists did neither suggest an aesthetic theory nor developed a methodology. They isolated literature from general aesthetics and concerned themselves with "literariness" per se. Bakhtin, Voloshinov and Medvedev, in contrast to Russian Formalists, approach the problem of form through a content aesthetics linked to the philosophical aesthetics. According to the Bakhtin Circle, a form can not be taken as an individual product, but should be taken as a socio-historical product determined by sociological objectives and intentions. This approach not only turns the problem of aesthetic form into a subject of sociology of knowledge, but also originates the core of an aesthetic theory which correlates literature, aesthetics and culture with historical and social practice. In this paper, the earlier moments of this theory –which will be improved by Bakhtin after 1930's- and the elements of form and content in these moments will be examined.

Keywords

Culture, Aesthetic Object, Aesthetic Activity, Sign, Genre, Discourse, Psychoanalysis.

KAYNAKÇA

BAKHTİN, M.M. (2001) *Bir Eylem Felsefesine Doğru*, Çeviren: Siyaveş Azeri, İstanbul: Avesta Yayınevi.

BAKHTİN, Mikhail M. (2004) *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, Çeviren: Cem Soydemir, İstanbul: Metis Yayınevi.

BAKHTİN, Mikhail M. (2005) *Sanat ve Sorumluluk: İlk Felsefi Denemeler*, Çeviren: Cem Soydemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BAKHTIN, M.M. / MEDVEDEV, P.N. (1991) *The Formal Method in Literary Scholarship: A Critical Introduction to Sociological Poetics*, Translated by Albert J. Wehrle, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

BRANDİST, Craig (2011) *Bakhtin ve Çevresi: Felsefe, Kültür ve Politika*, Çeviri: Cem Soydemir, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

EİCHENBAUM, Boris (1994) *Edebiyat Kuramı: Rus Biçimciliği*, Çeviren: Sedat Umran, Ankara: Yaba Yayınları.

HIRSCHKOP, Ken (2002) *Mikhail Bakhtin: An Aesthetic for Democracy*, Oxford: Oxford University Press.

JAMESON, Fredric (2013) *Dil Hapishanesi, Yapısalcılığın ve Rus Biçimciliğinin Eleştirel Öyküsü*, Çeviren: Mehmet H. Doğan, Ankara: Yapı Kredi Yayınları.

MORAN, Berna (2009) *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

PROPP, V. Ja (1987) *Masalların Yapısı ve İncelenmesi*, Çeviren: Doç.Dr. Hüseyin Gümüş, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

TODOROV, T. (2010) *Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerinin Metinleri*, Çeviren: M. Rıfat-S. Rıfat, İstanbul: Y.K.Y.

VOLOŞİNOV, V.N. (2001) *Marksizm ve Dil Felsefesi*, Çeviren: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

VOLOSHINOV, V.N. (2012) *Freudianism: A Marxist Critique*, Translated by I.R. Titunik, London and New York: Verso Press.

